

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

**Степанов
Федір Іванович**

**ІМІГРАЦІЯ БОЛГАР У РОСІЙСЬКУ ІМПЕРІЮ
В 50-60-х рр. ХІХ ст.**

Спеціальність 07.00.02 - Всесвітня історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Донецьк - 1996

Дисертація з рукопису

Дисертація виконана на кафедрі нової та новітньої історії
Донецького Державного університету.

Науковий керівник- професор, доктор історичних наук В.Г.Белоголов.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Мартиненко Анатолій Костянтинович,
доктор історичних наук, професор
Молдавська Марія Абрамівна

Провідна організація: Запорізький державний університет

Захист відбудеться 28. V. 1996 р. о 14 год.

на засіданні спеціалізованої вченої ради К 06.06.01

по присудженню вченого ступеня кандидата історичних наук в До-
нецькому Державному університеті /340055, м. Донецьк, вул. Універси-
тетська, 24, корп. 2 , ауд. 38 /.

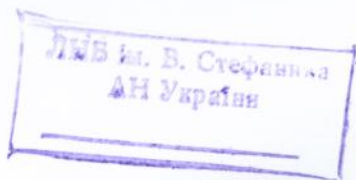
З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці
Донецького Державного університету /340055, м. Донецьк-55,
вул. Університетська, 24/

Автореферат розісланий 25 Квітня 1996 р.

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00760273 (P)

Вчений секретар

спеціалізованої ради

кандидат історичних наук, доцент

О. В. Кралівін.

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми. Вимушена еміграція- це багатопланове історичне явище, одним з аспектів якого була іміграція болгар в Російську імперію в 50-60-х р.р. XIX ст.

Виникнення і розвиток всебічних стосунків між болгарами, українцями і росіянами в 50-60-х р.р. XIX ст. обумовлено в першу чергу дружніми історичними зв'язками, які здавна існували між народами Росії та Болгарії. У боротьбі з спільними ворогами- османськими поневоливцями- зміцніли зв'язки болгар з їхніми сусідами- українцями і молдованами. Зміцненню дружби між ними сприяли поселення, які засновували на півдні Російської імперії болгарські біженці, що кидали Батьківщину у пошуках порятунку від гніту османських феодалів.

Болгари відіграли значну роль в економічному опануванні південної України, переходили збіглих кріпосних селян із Росії, спільно з українцями, росіянами і молдованами боролись проти царату у першій російській революції 1905-1907 р.р., Лютневій і Жовтневій революціях 1917 р., у роки Великої Вітчизняної війни /1941-1945 р.р./- проти фашистських окупантів.

В 1991 році болгарське населення віддало свої голоси за незалежність України, а в теперішній час бере активну участь у будівництві демократичної суверенної держави, визнаючи Україну своєю Батьківщиною.

Болгари підтримують дружні родинні зв'язки з матір'ю-Вітчизною Болгарією, укріплюючи тим самим міжнародний авторитет України.

Все вище сказане свідчить про те, що вибрана тема набуває не тільки науково-пізнавального характеру, але і велике практичне значення, бо висвітлення названої теми сприяє духовному відродженню і розвитку українців і болгар, давніх і вірних друзів, братів по мові і культурі, релігії та історичному минулому.

Виходячи з проблематики історії іміграційного процесу болгарського населення Османської імперії в південні райони Російсь-

кої імперії в другій половині ХІХ ст., в даній дисертації робиться спроба розв'язати наукову проблему, яка заключається у здійсненні комплексного аналізу феномена еміграції населення Болгарії, адаптації його на нових територіях проживання, установаження взаємозалежних відносин з царатом через урядовців і вищих адміністративних осіб.

Отже, об'єктом данного дослідження являється міграційний рух болгар у Росію, а предметом дослідження – соціально-економічне становище болгарського селянства, характер міграційного руху болгарського населення в Османській імперії, динаміка переселення болгар у досліджуваний період, процес входження переселенців і їхня інтеграція в економічну і політичну систему Росії.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період іміграції болгар у Російську імперію у 50-60-ті р.р. ХІХ ст.

Після Кримської війни російський царат був стурбований укріпленням свого впливу на болгарський народ, тому не міг повністю ухилитися від переселення болгар у Росію.

Стан наукової розробки теми. Використана практично вся доступна література на російській і болгарській мовах.

Перші праці, які мали відношення до проблеми, що розглядається, належать перу сучасників і свідків подій 50-60-х р.р. ХІХ ст. Одними з перших до теми переселення болгар у Росію звернулися російські історики другої половини ХІХ ст. А. Скальковський, Г. Писаревський, А. Клаус, А. Левицький, А. Зашук, В. Є. Постніков, Д. Багалей, Ф. М. Уманець, П. Татарінов і другі^I, котрі у якості головної причини переселення

^I Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – Одесса, 1848; Клаус А. Наши колонии. – Вып. I. – СПб, 1869. – С. 346–351; Левицкий А. Нравы и обычаи болгар: Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1858. – Т. 4, С. 454; Зашук А. Домашний быт болгар: Бессарабские областные ведомости. – 1863. – № 23–24; Постников В. Е. Мало-русское крестьянское хозяйство. – М., 1891; Багалей А. Колонизация Новороссийского края. – Киев, 1889; Уманец Ф. М. Колонизация свободных земель России. – СПб, 1884; Татаринев П. Очерк Таврической губернии в историко-географическом отношении. – Симферополь, 1894.

болгар з Османської імперії у Росію називали гніт збоку турків.

Після 1917 року М.С.Державін першим у радянській історіографії поставив проблему іміграції болгар у Росію, стверджуючи, що Османська імперія гнобила болгар, а царат ставився до них прихильно, наділяючи їх пільгами і привілеями.

Дана проблема нашла віддзеркалення також у працях О.С.Берга, Л.С.Берга, Д.Дімітрова, С.Б.Бернштейна та ін.¹

М.С.Державін опублікував 4-томну "Історію Болгарії", але переселенню болгар на південь Росії приділив лише декілька сторінок у третьому томі.²

Заслужовує уваги двотомна "Історія Болгарії", видана Інститутом слов'янознавства АН СРСР, проте у ній практично випущено питання про еміграцію болгар у Росію.

У 50-80-х роках були опубліковані роботи І.І.Мещеряка, К.О.Поглубка, І.Д.Забунова³ та інших, у котрих висвітлені окремі аспекти досліджуваної проблеми.

Дана тема була зачеплена у працях українського історика

- ¹ Берг А.С. Бессарабия- страна, люди, хозяйство. - Петроград, 1918;
 Берг Л.С. Население Бессарабии. - Петроград, 1923;
 Димитров Д. Из Бессарабия в Таврия: Язык и литература. - Л. 1930. - Т. 6, с. 69-90. Его же. Болгарское переселение в Украину и Крым: Сборник работ студентов-выдвиженцев аспирантов и научных работников. - Под ред. Пальвадре. - Л., 1931;
 Бернштейн С.Б. Страницы из истории болгарской иммиграции в Россию во время русско-турецкой войны 1828-1829 г.г.: Ученые записки Института славяноведения АН СССР. - Т. I. - М.-Л., 1949. - С. 327-361.
- ² Державин Н.С. История Болгарии. - М.-Л., 1944-1945. - Т. I-4.
- ³ Мещеряк И.И. Переселение болгар в Южную Бессарабию/1828-1834 г.г./.- Кишинев, 1965. Его же. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бессарабии /1808-1856 г.г./.- Кишинев, 1970;
 Поглубко К.А. Очерки истории болгаро-российских революционных связей. - Кишинев, 1972;
 Забунов И.Д. Болгары вга России и национальное болгарское возрождение в 50-70 г.г. XIX в. - Кишинев, 1981.

С. І. Сідельнікова¹. Монографія О. В. Крапівіна "А. Стамболійський"², незважаючи на те, що виходить за межі хронологічного періоду даної дисертації і присвячена іншому предмету дослідження, все ж таки деякими своїми фактами виявилась корисною, так наприклад тим, що О. В. Крапівін визнав, що у Болгарії у другій половині XIX ст. були буржуазія та пролетаріат.

Переселення болгар у Росію у 50-60-ті р.р. XIX ст. привернуло увагу багатьох болгарських учених. По живих слідах подій писали Г. С. Раковський і П. Хітов,³ які засуджували переселенську політику Росії.

У XX сторіччі, у досоціалістичний період дану тему досліджували М. Арнаудов, Б. Петров, С. Доброплодні, Г. Дочев, Г. Константинов, Б. Пенев, А. Стоїлов,⁴ та інші, проте не досить показали поземельну політику царату, ставлення місцевого населення до переселенців-болгар та переселенську діяльність царських урядовців. Про роль Росії у переселенні болгар серед болгарських істориків існує безліч найрізноманітніших і часто протилежних гомок. Наприклад, Д. Косев, С. Дамянов,

¹ Сідельніков С. І. Національно-визвольний рух болгарського народу в 50-х і першій половині 60-х років XIX ст.: Наукові записки. - Історична серія. - Харківський Державний педінститут ім. Сковороди, 1951. - Книга XII. С. 67-108; Лого ж. Селянські повстання 1850 р. в Болгарії в 50-60 р.р. XIX ст.: Наукові записки. - Історична серія. - Харківський Державний педінститут ім. Сковороди. - Т. XVII. - 1955. - С. 63-85.

² Крапівін А. В. А. Стамболійський: життя, взгляды, деятельность. - М., 1988. - С. 8, 9, 21.

³ Раковский Г. С. Избранные сочинения. - София, 1942; Хитов П. На некой стари и нови войводи. - Букурешт, 1872.

⁴ Арнаудов М. Г. С. Раковски /живот, дело, идеи/. - София, 1969.; Петров Б. Биография на Георги Стойко Раковски. - София, 1943.; Константинов П. Раковски и българската революционна идеология. - София, 1939.;
Пенев Б. Г. С. Раковски по случай петдесетгодишната от смъртта му 1867-1917. - София, 1917.

А. Плетков, П. Генчев, О. Маждракова¹ російську переселенську політику вважали недальноглядною і навіть шкідливою, а І. Мітев, Д. Марінов, Є. Хаджиниколова² загалом схвально оцінювали заходи царського уряду по переселенню болгар у Новоросію.

Західноєвропейські вчені XIX ст. Е. Лавеле, Ф. Каніц, Д. Розен, досліджуючи становище болгар у складі Османської імперії, визнавали, що турки гнобили болгар. Причини іміграції болгарського населення в Російську імперію у другій половині XIX ст. англійські історики Дж. Літл-бой, Дж. Е. Блент³ пояснювали підбурюючою політикою царату до їхньої непокори. Французькі дослідники Амі Буе, Е. де Лавеле, Купрієн Роберт та інші⁴ вважали, що Росія насильницьки гнала болгар у свої межі.

Німецькі вчені О. Т. Грім, В. Ангерштейн⁵ прийшли до висновку, що царат підірвав османську могутність, керуючись при цьому наданням допомоги східним християнам. Західна історіографія практично обійшла питання про іміграцію болгар у Росію у досліджуваній хронологічний період. Таким чином, незважаючи на безліч публікацій по даній проблемі, багато найважливіших питань залишились немисленими.

¹ Косев Д. Раковски и външната политика на българското национално освободително движение: Исторически преглед. - София, 1971. - С. 4.; Дамянов С. Ломският край през възрождането. - София, 1967.; Плетков А. Г. С. Раковски / 1821-1871/. - София, 1971.; Генчев П. Раковски и външнополитическите проблеми на българска национална революция: В памет на М. Димитров. - Сборник. - София, 1967.; Маждракова О. Г. С. Раковски за революционата обстановка в Русия през 1860-1861. - София, 1967.

² Марінов Д. Политически движения и въстания в Западна България. - София, 1934.; Хаджиниколова Е. Българските переселенци в Рънните области на Русия 1856-1877. - София.

³ Литл-бой Дж. Живописное путешествие по Турции. Пер. с англ. - М., 1878.; Блент Дж. Народы Турции. Пер. с англ. - СПб., 1877.

⁴ Лавеле Э. Балканский полуостров. Ч. 2. Пер. с фр. - М., 1886.

Куприєн Роберт, Les slaves de Tourkoui, V. 2, Paris, 1844, p. 381, 326, 328. Амі Буєт, La Tourkoui de l'Europe, V. 4, Paris, 1847, p. 99.

Грім А. Т., Wanderund nach Südosten, Berlin, Verlag von Alexander Dunkler, 1855, Vorwort, s. 4-16, 17, 30-32, 62.
Ангерштейн В. Der Zustand in der Herzegowina und historische Entwicklung der orientlichen Frage, Leipzig und Cassel, 1875, s. 37-4.

Цілі і основні завдання дисертації.

Ціль роботи— дати узагальнююче дослідження історії переселення болгар у Новоросійський край Російської імперії в 50–60-х р.р. XIX ст. з використанням джерел, які автор здобув у російських та українських архівах і має у своєму розпорядженні, а також літератури російських та українських, а також західноєвропейських авторів.

Завданнями роботи є виявлення:

1. Політичні причини еміграційного руху болгарського населення у Османській імперії;
2. Економічні причини;
3. Міжнародні причини;
4. Ставлення царю до іміграції болгар у Росію;
5. Ставлення українських та російських трудящих до болгар-переселенців;
6. Ставлення султанського і молдавського урядів, болгарської буржуазії та Г.С.Раковського до іміграції болгар у Росію;
7. Умови поселення болгар у Росії;
8. Політичне становище болгар у Росії;
9. Економічне становище болгар на півдні Росії.

Новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації вперше в українській історіографії узагальнені документи про економічне становище селянства Османської імперії, болгарського зокрема, про глибоке проникнення капіталізму у сільське господарство. З використанням нових даних показані процес зuboжіння селянських господарств у Болгарії, ставлення громадськості Росії й Османської імперії до еміграції болгар у Росію, діяльність вищих урядовців Російської імперії у ході переселення болгар у Росію.

На захист виносяться такі положення:

1. Соціальний та національний гніт у Османській імперії болгарської буржуазії спонукав болгарських селян та ремісників до еміграції.
2. Україна слугувала для болгарських переселенців сховищем, де вони здобували спокій і дружню прихильність українського населення.

Між болгарами і українцями існували широкі, різноманітні та тривкі контакти.

3. Болгарська велика буржуазія/чорбаджії/, володіючи економічною могутністю, відрікалась від болгарської мови і культури, ставши гальмом у згуртуванні болгарського етноса у буржуазну націю, тому болгарський національно-визвольний рух був паралізований.
4. Проведення європейськими державами політики статус-кво на Близькому Сході, тобто збереження Османської імперії, сприяло тому, що болгарський народ бачив у Росії, у цараті свою єдину захисницю. Близькосхідна політика примирення болгар, яку царат проводив після Кримської війни, викликала у болгарського народу негативні емоції, тому російський уряд не відмовляв болгарам імміграцію в Новоросію.
5. Царат імміграцію дозволяв у обмеженій кількості. На землю осідали лише ті болгары, котрі отримували від царських урядовців дозвіл на поселення. Царська адміністрація свідомо обмежувала кількість бажаючих переселитися, оскільки уряд не розпоряджався значними коштами.
6. Г. С. Раковський, болгарська буржуазія, султанський та молдавський уряди негативно ставились до імміграції болгар у Росію, не бажаючи втрачати робочі руки.
7. Заселяючи Новоросію, царський уряд ставив подвійну мету: одержання скарбничею оброку і надання поміщикам кабальних наймитів. Збільшення населення краю приводило до роздроблення земельних угідь, а малоземелля вело до зубожіння господарства селян. Серед них йшов активний процес класової диференціації, котрий перетворював їх з податної верстви у клас буржуазного суспільства.
8. Розвиток землеробського капіталізму у Новоросії привів до руйнування феодального надільного землекористування і утворення буржуазного фермерства. Менша частина болгар ставала фермерами, а більша — їхніми наймитами.
9. Вимушена еміграція болгарських трудящих була об'єктивним і про-

гресивним явищем у розвитку капіталізму. Болгарські селяни і ремісники у Росії, де на початку 60-х років було скасовано кріпосництво, сподівались набути вільну землю.

Для написання дисертації використані різноманітні джерела, перш за все матеріали центральних державних архівів України та Росії. Основна маса документів для розкриття теми почерпнута з Російського Державного історичного архіву/місто Санкт-Петербург/, /далі-РДІА/. Досить повне уявлення про причини чисельності і характеру еміграційного руху болгарського населення у Османській імперії дають фонди: 832-"Донесения русских дипломатических представителей", 65І-"Васильчиковы", 38І-"Канцелярия министерства земледелия", 383-"Первый департамент Министерства государственных имуществ", 385-"Временный отдел по земельному устройству государственных крестьян", 386-"Департамент общих дел Министерства государственных имуществ". Особливий інтерес подають документи фонду-І263-"Комитет Министров", які дозволяють простежити діяльність шведських царських урядовців і самого імператора, пов'язану з болгарською імміграцією у Росію. Надзвичайно корисним виявився фонд російського посольства у Константинополі у архіві зовнішньої політики Міністерства закордонних справ/далі-АЗП МЗС Росії/. Певний інтерес подають фонди: 243-Російського Державного Архіву Військово-Морського Флоту/м. Санкт-Петербург/, /далі-РДА ВМФ/. 356-Центрального Державного історичного архіву України/м. Київ/, /далі-ЦДІА України/, у якому відклалися розпорядження новоросійського і бесарабського генерал-губернатора, а також наказ миколаївському поліцейському про запровадження спостереження за особами, що прибули з-за кордону. У фондах І і 6 Державного архіву Одеської області/далі-ДАОО/ знаходяться документи Управи новоросійського і бесарабського губернатора, а також Піклувального комітету про іноземних поселенців південного краю Росії. Відомості про діяльність таврійської губернської управи, земського суду і канцелярії губернатора Таврійської губернії почерпнуті з фондів 26, 27 і 44

Кримського Республіканського Державного архіву/м.Сімферополь/, /далі-КРДА/. У зазначених фондах відклась велика кількість різноманітних матеріалів: доносення, довідки, звіти, записки, скарги, прохання, акти обстеження, телеграми, запити і т.д. Це дозволило відтворити картину тих далеких подій.

Важливим джерелом явилась російська і болгарська преса, багате зібрання журналів епохи, з яких почерпнуті відомості по проблемі, що нас інтересує.

Для роботи притягалось також широке коло публікацій, документів, матеріалів, статистичних збірників, зведення Законів Російської імперії і т.д.

При розшуку та обробленні джерел, їх аналізі і синтезуванні автор керувався методологічними принципами історизму, історичної об'єктивності, яка ґрунтується на всебічному критичному аналізі по можливості більшої кількості історичних джерел з врахуванням взаємозв'язку і взаємообумовленості всіх подій і явищ суспільного життя.

Апробація дисертації. Вперше результати дослідження були повідомлені у Львові у 1973 р. на VI Всесоюзній конференції істориків-славістів, на Регіональній науковій конференції у Донецьку /грудень 1994 р./ по проблемах шкільної освіти. Результати дослідження по даній темі частково упроваджені в наукову практику. У 1974 р. була оприлюднена стаття "З історії болгарської іміграції у Росію у 50-60-ті р.р. XIX ст.", у 1995 році - дві статті - "Система народної освіти у болгарських колоніях", "Економічне становище болгар у Таврійській губернії"/на російській мові/. Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедри нової та новітньої історії Донецького Державного університету у 1992, 1993 та 1995 роках. 10 лютого 1995 р. кафедра рекомендувала дисертацію до захисту.

Практичне значення роботи. Висновки, положення і документи, введені у науковий обіг, можуть бути використані при підготовці уза-

гальвнівчих праць по курсу історії пісденних і західних слов'ян, викладачами та студентами історичних факультетів університетів та пединститутів при підготовці до лекцій і практичних занять, при підготовці відповідних курсів і спецкурсів у вищих наукових установах.

II. СТРУКТУРА І ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРАЦІ.

Структура дисертації обумовлена характером, а також змістом основних задач, які розглядаються у роботі. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, заключення і списку джерел та літератури.

У вступі обгрунтовується актуальність теми, визначається мета, задачі та об'єкт дослідження, його наукова новизна, ступінь розробки проблеми, хронологічні рамки та джерельна база.

У п'ятому розділі "Соціально-економічне і політичне становище Османської імперії у першій половині XIX ст." досліджується соціальна структура та економічне становище різних класів. Перебуваючи у складі Османської імперії, болгарське населення підлягало національному і соціальному гніту загарбників. Рятуючись від податків та злиднів, болгарське сільське населення уходило в міста. Села пустилися. Османи, пануюча еліта феодальної імперії, втрачали робочі руки. Не бажавши займатися торгівлею, османи одержували кредити від лихварів. За надані кредити купці-лихварі одержували право зібрання податків з селян. Формувалася буржуазія з купців-лихварів. Османи розорялися. Ослиднені маєтки османів, спаділуки переходили до рук торговців-лихварів, які перетворювали набуті маєтки у товарні господарства, чіфліки. Нова форма землекористування підринала соціальну опору і військову могутність Османської імперії, оскільки вона скорочувала чисельність османів. Скорочення доходу скарбниці, яке породжувало дефіцит бюджету, підсилювало залежність уряду від буржуазії.

Поява чіфлічійсько-мануфактурної форми виробництва дозволило буржуазії опанувати землев. Процес утворення буржуазіїв шасних чіфліків/мастків/ сприяв відчуженню у болгарських селян 60 %

їхньої землі, обезземеленню і прагненню до переселення у пошуках вільних земель. Велика болгарська торгово-промислова буржуазія, захопивши до своїх рук головні нити торгівлі, тримала турецьку буржуазію в економічній залежності і виявилася творцем танзімату/реформ/, котрий сприяв компромісу султана з болгарською буржуазією, тобто, османський феодальний абсолютизм перетворився у буржуазну монархію. Але танзімат не був доведений до кінця, бо він у число своїх перетворень не включив такі важливі реформи, як право націй на самовизначення та націоналізація землі. Таким чином, болгарська буржуазія, опанувавши джерелами збагачення, не помилилася про національну незалежність і пішла на компроміс з османським урядом.

Османська імперія перебувала в стані кризи, одним з проявів якої був національно-визвольний рух балканських народів, а також посилення на Близькому Сході колоніальної експансії європейських держав. Кризові явища у Османській імперії породили так зване Східне питання.

Кримська війна викликала у болгарських трудящих могутній політичний рух, великі надії на визволення. Болгари подавали російській армії значну допомогу у перевезенні військових вантажів і поранених, будівництві укріплень і т.д. Російський царат сприяв приборкуванню болгарського визвольного руху, тому політичне кредо болгарської буржуазії у Болгарії і Росії полягало у збереженні цілості Османської імперії та автономії Болгарії під протекторатом султана.

Близькосхідна політика умиротворення болгар, котру царат проводив після Кримської війни, викликала у Болгарії негативні емоції, тому уряд Росії змушений був дозволити іміграцію болгар у південні райони Російської імперії.

У другому розділі "Ставлення у Російській та Османській імперіях до еміграції болгар у Росію" розглядається діяльність царських урядовців і урядових органів по переселенню болгар, а також політика османського та молдавського урядів по відношенню до

переселенців.

Іміграція допускалася в обмеженій кількості. На землю осідали лише ті болгари, котрі одержували від царських урядовців дозвіл на поселення. Болгари, які дозволу не одержали, колоній не заснували, жили у містах і поміщицьких маєтках ремеслом та найманою працею.

Переселенням болгар у Росію займався Особливий комітет, який працював під керівництвом російського імператора, а безпосередню роботу по переселенню здійснювало Міністерство Державних маєтностей.

Населення Новоросії прихильно ставилось до болгар-переселенців, допомагало їм у всьому, оскільки вважало їх своїми братами по крові та єдиновірцями. Молдавський уряд, ворожий до Росії, не бажав переселення болгар зі своєї території у Росію і чинив їм всілякі перешкоди.

Російський та султанський уряди свої дії по переселенню болгар у Росію, а кримських татар - в Турцію, узгоджували на підставі Паризького трактату 1856 р.

Проти іміграції болгар у Росію виступив Г. С. Раковський, приєднавшись до протестів болгарської буржуазії. Він намагався зосередити увагу болгарських трудящих на боротьбі за болгарську державу, таким чином, болгарська буржуазія, молдавський та султанський уряди негативно ставились до іміграції болгар у Росію, не бажачи позбутися робочих рук.

Проте, в 50-60-ті роки до Новоросії прибуло біля 1 мільйону переселенців-болгар, у тому числі 22 тисячі із Молдавії. 117268 чоловік уряд Росії відправив на Батьківщину, 66025 чоловік поселив у Таврійській губернії, заснувавши 65 колоній. Доля 700-800 тисяч болгар невідома, бо місця їх розселення документально не були підтвержені.

У третьому розділі "Становище болгар у Росії" розглядається поземельна політика царату, котра не тільки прирікала болгар на злиденність, але й визначала їх політичне становище у Російській

імперії як державних селян, котрі, оселившись на ділянці казенної землі, не могли її покинути, або відлучитись з колонії без дозволу. Болгари визнавались суб'єктами юридичного права, але їх діяльність обмежувалась до не виразності кріпаків. Общинна подворно-спадкова система землекористування, яка прив'язувала поселенців до одного місця, сковувала особисту заповзятливість і затримувала рост їхнього добробуту.

Заселяючи Новоросію, царський уряд переслідував подвійну мету: одержання скарбницею податків і надання поміщикам кабальних наймитів.

Царат шукав собі опору у залученні на свій бік заможних селян з поселенців, прийнявши в 1857 році закон про політичну рівноправність колоністів і місцеве самоврядування. Піклувальний комітет /один із відділів Міністерства Державних маєностей/ займався керуванням та піклуванням про болгар, наглядом за виконанням законів, стягненням оброку і т.д. Видання царатом правил про устрій селян-власників вилучало болгар з-під влади Піклувального комітету і підкоряло їх місцевим установам влади, вводило у склад селянських обивателів і прираховувало до розряду селян-власників. У 1871 році Піклувальний комітет був скасований.

Розвиток землеробського капіталізму у Новоросії призвів до руйнування феодального надільного землекористування і утворення буржуазного фермерства. Процес переходу до даного типу господарства був болісним і сполучений з класовою диференціацією. Менша частина болгар ставала фермерами, а більша — їх наймитами. Технічний прогрес сільсько-господарських знарядь різко скоротив потребу у наймитах.

Тому більша їхня частина розбрехала у пошуках роботи по Новоросії. Чисельність населення колоній різко скорочувалась.

У 1871 р. уряд Росії передав колоністам наділи у їхню повну власність, а в 1879 р. видав їм "владенные записи", котрі документально закріпили за ними право власності на землю. Це означало,

що феодалне землеволодіння було замінено буржуазним, а самі болгар перетворені з безстрокових тримачів казенної землі у фермерів-власників частини, а більша — у наймитів.

У заключенні дисертації підведені підсумки дослідження, сформульовані висновки. Запропоновані практичні рекомендації по використанню матеріалів дисертації, найбільш основні зводяться до наступного:

- до теми переселення болгар у південні райони Росії першими звернулися болгарські і російські історики та політичні діячі. По них слідах подій писали Г. С. Раковський, П. Хітов, А. Скальковський, А. Лещицький, А. Занук та др;

- вперше в українській історіографії узагальнені документи про економічне і соціально-політичне положення болгарського селянства Османської імперії, показані причини проникнення капіталізму у сільське господарство і розорення болгарських селян;

- Османська імперія була "в'язницею близькосхідних народів". Тому крім економічних причин, які викликали еміграційний рух її населення, мався ще і національно-релігійний гніт, який здійснювався болгарською буржуазією, що керувала державою, а тому здавалася до ренегатства. Цей гніт являвся додатковою причиною, яка спонукала болгарських селян та ремісників до переселення;

- у дисертації досліджений процес розорення спакітлуків-господарств османів і формування на їх основі чіфтліків-мастків торговельно-промислової буржуазії, які сприяли відчуженню болгарських селян 60 % їхніх наділів, обезземеленню і прагненню до переселення у пошуках вільних земель;

- кризові явища у Османській імперії породили так зване Східне питання. Кримська війна викликала у Болгарії великі надії на звільнення. Приведені приклади допомоги болгарського населення російській армії у ході воєнних операцій;

- на підставі маловідомих архівних матеріалів показана діяльність вищих урядовців Російської імперії у процесі переселення,

поміщення і піклування про болгарських переселенців у цілденних районах, а також роль різних організацій і рухів, які мали відношення до проблеми;

-всупереч твердженням істориків XIX сторіччя О. Шмідта і В.Є. По-
стнікова притягнуті документи підтверджують дружні стосунки між
імігрантами з Болгарії і українськими та російськими селянами;

-не володіючи достатніми засобами, царська адміністрація свідо-
мо обмежувала кількість бажаючих переселитися у межі Росії, аж до
прийняття ухвал про повернення в Османську імперію;

-проведений аналіз економічного і політичного становища болгар
у Росії, досліджена поземельна політика уряду по відношенню до пе-
реселенців;

-вимушена еміграція болгар була прогресивним і об'єктивним за-
кономірним явищем у розвитку капіталізму, тією безшумною революці-
єю, котра приводила у співвідношення чисельність населення буржуа-
зного суспільства з його продуктивністю. Скасування кріпосництва
у Росії на початку 60-х років XIX ст. сприяло іміграційному про-
цесу. Болгари без всілякого спонукання з чийого б то не було боку
прагнули емігрувати у Росію.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях
автора:

1. Іміграція болгар у Росію в 50-60-х р.р. XIX ст. VI Всесоюзна
конференція істориків-славістів. Тези по відомленях. Львів, 1973. -
С. 17-19. /на російській мові/.

2. Степанов Ф. І. Іміграція закордонних слов'ян у Росію в XIX
ст.: доповідь. -Український історичний журнал, 1974. - № 1. - С. 154-159.

3. Степанов Ф. І. Болгарська іміграція у Росію: доповідь - "Ра-
дянське слав'янознавство", 1974. - № 3. - С. 129-134. /на російській мові/.

4. Степанов Ф. І. З історії болгарської іміграції у Росію. - "Пи-
тання нової та новітньої історії", 1974. - № 18. - С. 47-54.

ЛІБ ім. В. Стефаника
АН України

5. Степанов Ф.І. Система народної освіти у болгарських колоніях Новоросії.- "Донбас": минуле, теперішнє, майбутнє. До 160-річчя відомого педагога і просвітителя Н.А.Корфа. Тези доповідей і повідомлень при III регіональній науково-практичній конференції /22 грудня 1994 р./, РІП "Лебідь", Донецьк, 1995.-С. 56-58. /на російській мові/.

6. Степанов Ф.І. Економічне становище болгар у Таврійській губернії: Депонована стаття ГНТБ України.-05.05.95 № 972-УК 95.- "Депоновані наукові праці: бібліографічний вказівник, 1995, червень. -№ 146, Р-95 від 27.06 /на російській мові/.

Степанов Ф.И. Иммиграция болгар в Российскую империю в 50-60-х гг. XIX в. Диссертация /на правах рукописи/ на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - всеобщая история. Донецкий государственный университет. Донецк, 1996. Исследуется иммиграционное движение болгарских крестьян и ремесленников в Россию, социально-экономическое положение болгарского населения в Османской империи, динамика переселения болгар в исследуемый период, их адаптация на новых территориях проживания, установление отношений с царизмом через чиновников, интеграция переселенцев в экономическую и политическую системы России.

Stepanov F.I. The immigration of Bulgars to the Russian Empire in 50-60-es of XIX th cent. Dissertation in the written form for the seeking of the candidats degree according to the speciality 07.00.02 - the world history. Donetsk State University. Donetsk, 1996. The subject of the searching is the immigration movement of the Bulgarian peasants and handicraftsman to the Russia, social and economical situation of the Bulgarian inhabitants in the Ottoman Empire, the dynamyc of the Bulgars moving in the time data, their adaptation on new territories of living, relationship with tsarism through the officials, integration of the Russia migrants into the the economical and political system of the Russia.

Ключові слова: імміграція, султан, вакуфні землі, юшур, кесим, улеми, фураж, протекторат, караван-сарай, десятина.

Підп. до друку 23.04.96. Формат 60x84 1/18
1,0 ум. -друк.арк. Тираж 70 прим. Зам.31

446798

AB 34.672

AB 34.672